

नेपालको नाजुक शान्ति प्रक्रिया

१. सिंहावलोकन

माओवादीले १८ सेप्टेम्बरमा सरकार छाड्नाले र मूलधारका पार्टीहरूले लचकता नदेखाउनाले २२ नोभेम्बरमा हुने भनिएको संविधानसभाको निर्वाचन खतरामा परेको छ। माओवादीलाई सरकारमा फर्काउनेबारे सम्झौता हुन सक्ने सम्भावना नभएको होइन, तर अहिले देखिएको तनावले कमजोर राजनीतिक इच्छाशक्ति, सुरक्षा र सुव्यवस्थाको दयनीय स्थिति, सीमान्तीकृत समूहले प्रतिनिधित्वका लागि उठाउँदै आएका आवाज जस्ता पहिल्यैदेखि रहँदै आएका समस्याहरूलाई झनै बल्ल्याउने काम गरेको छ। माओवादीहरूले सरकारबाहिरै रहेर पनि चुनावमा भाग लिन सक्नेछन्, तर उनीहरूको सहभागिताबिनाको चुनाव निरर्थक हुनेछ। अनि उनीहरूले यस प्रक्रियाको विरोध गर्न चाहेमा मुलुकमा शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्न नसकिने अवस्था सृजना गर्न सक्ने क्षमता उनीहरूमा अझै छ। सन् २००६ मा सम्पन्न शान्ति सम्झौताअनुरूप सुरक्षा क्षेत्रमा सुधार गर्ने काम अझै भइसकेको छैन। त्यसैगरी पहिले भएका सम्झौताहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने र सो भए नभएको हेर्ने काम पनि उति साह्रो हुन सकेको छैन। यस प्रक्रियालाई अघि बढाउने मुख्य जिम्मेवारी मूलधारका पार्टीहरूको हो। दिगो शान्ति स्थापना गर्नलाई उनीहरूले सुझबुझ तथा प्रतिबद्धता देखाउनुपर्छ र आफ्ना व्यवहारलाई पनि सच्याउनुपर्छ।

राजनीतिक पार्टीहरूले निर्वाचनको महत्त्वमा जोड दिन थालेका छन् र धेरै पार्टीहरूले जुन प्रतिबद्धता प्रदर्शन गरेका छन् त्यसबाट बाटो विराएझैं देखिएको शान्ति प्रक्रियाले गति पाएको छ। तर त्यसका साथै पहिले निर्धक्क रहेका माओवादीहरू मतदाताहरूको सामना गर्नबाट हच्किएका देखिन्छन्। निर्वाचनप्रतिको प्रतिबद्धतालाई देशव्यापी रूपमा प्रचार गर्न सकेमा त्यसले जनतामा विश्वास बढाउँछ र चुनाव बिथोल्न चाहनेहरूले चलखेल गर्न पाउनेछैनन्।

शान्ति प्रक्रियाका विरोधीहरू, खासगरी गणतन्त्र उपर बढ्दै गरेको सहमतिबाट तर्सिएका राजावादीहरू यस प्रक्रियालाई भताभुङ्ग पार्न उद्बत छन्, तर मुख्य पार्टीहरू कमजोर र विभाजित नभएसम्म उनीहरूको केही जोड चल्नेछैन।

धेरै सशस्त्र समूहहरूले चुनाव बिथोल्ने सङ्कल्प गरेका छन्। पहिलेका प्रतिकार समूहका एक जना मुखियाको सेप्टेम्बर महिनाको मध्यतिर भएको हत्यापछि मच्चिएको साम्प्रदायिक हिंसा १४ जना जतिको ज्यान गयो। त्यस घटनाले यस्तो खिरिलो अवस्था कसरी सजिलैसित खतरनाक अशान्तिमा बदलिन सक्छ भन्ने देखाएको छ। हिंसा अझै

भड्केमा त्यसले झनै सङ्कट निम्त्याउँछ। यस्ता किसिमका उपद्रवहरूलाई जन्माउने कारण शासन व्यवस्थाका असफलता र त्यसले उब्जाएका सिकायतहरू हुन्। ती समस्याहरूलाई तुरुन्तै समाधान गर्न खँदिला कदम चाल्नेतर्फ ठूला पार्टीहरू सहमत हुन सकेमा मात्रै चुनाव पर सार्नाले यस्ता खतराहरू घटेर जानेछन्। तर त्यसो गर्न नसकेमा चुनाव ढिलो गर्ने कामले समाधान पहिल्याउन झनै गाह्रो हुनेछ तथा एकअर्कालाई आरोप प्रत्यारोप गर्ने र दोषी ठहर्नाउने निरर्थक कार्यले मात्र प्रश्रय पाउनेछ।

नोभेम्बर २००६ को बृहत् शान्ति सम्झौता त्यसको नाम जस्तो बृहत् ठहरिएन र त्यसको कार्यान्वयन तथा अनुगमन पनि सीमित प्रकृतिको रह्यो। माओवादीहरूको असन्तुष्टि आंशिक रूपमा उनीहरूका आफ्ना अतिशय अपेक्षाका परिणाम हुन्, तर सम्बन्धित सबै पक्षबाट आठ पार्टीबीच मनासिव सहमति कायम राखिराखे र शान्ति सम्झौताका यावत् कुराहरूलाई पूरा गर्ने प्रयास नहुनाले त्यस असन्तुष्टिलाई बढाउने काम गर्‍यो। जुन आपसी विश्वासले गर्दा त्यो सम्झौता हुन सकेको थियो त्यसको परिपालनाका निम्ति त्यस विश्वासलाई बढाउँदै लैजानुपर्नेमा झनै उल्टो हुँदै गयो। पार्टीहरू सम्झौतालाई पूरा गराउनुपर्ने आआफ्ना जिम्मेवारीबाट पन्छिन थाले। निःसन्देह, अहिले सरकारले पहल गर्नुपर्ने बेला छ र मूलधारका पार्टीहरूले पनि माओवादीका विवेकसम्मत कुराहरू सुन्नुपर्ने हुन्छ अनि प्रजातान्त्रिक सिद्धान्तहरूप्रति प्रतिबद्ध रहँदै संविधानसभाका विरोधीहरूसित सुझबुझका साथ भिड्नुपर्छ।

सरकार तथा यसमा सहभागी पार्टीहरूले निम्न कार्यहरू गर्नुपर्दछ :

- माओवादीलाई फेरि सरकारमा ल्याउने प्रयास जारी राखे;
- पार्टीगत हिंसाबमै भए पनि राष्ट्रव्यापी रूपमा चुनाव प्रचार गर्ने र त्यसो गर्दा शान्ति तथा संवैधानिक परिवर्तनको साझा मुद्दामा जोड दिने। कुनैकुनै राजनीतिज्ञहरूले भिन्नभिन्नै खोजे जस्तो सदस्यहरूबाट नभई निर्वाचित संविधानसभा नै यस प्रक्रियालाई वैधानिकता प्रदान गर्ने एकमात्र उपाय हो भनी प्रस्ट गराउने;
- स्वतन्त्र र भयरहित निर्वाचनका निम्ति सुरक्षित वातावरण तयार पार्न सबै पार्टीहरूबीच सुरक्षा योजनाबारे सहमति बनाउनुपर्छ, निर्वाचन नचाहने समूहहरूलाई वार्तामा तान्नुपर्छ, संविधानसभाको कामकारवाही र संविधानसभाको चुनावपछि बन्ने सरकारको कामकारवाही तथा सम्पूर्ण साझेदारहरूको भूमिका कसरी सुनिश्चित गर्ने त्यसबारे छलपल गर्नुपर्छ;

- बृहत् शान्ति सम्झौताको परिपालना गराउने र सोका लागि पार्टीहरूले गरेका प्रतिबद्धता पूरा भए नभएको हेर्न सबैको सहमतिमा एउटा संयन्त्र तयार पार्ने;
- सुरक्षा क्षेत्रमा सुधार ल्याउने र त्यसका लागि प्रहरीको जिम्मेवारी साथै उनीहरूप्रति जनविश्वास जगाउने अल्पकालीन उपायहरू अपनाउने अनि राष्ट्रिय र माओवादी सेनाको भविष्यसमेतलाई ध्यानमा राखी दीर्घकालीन योजनाहरूबारे छलफल अघि बढाउने;
- शिविरहरूमा रहेका माओवादी लडाकाहरूप्रति संवेदनशील भएर व्यवहार गर्ने, भत्ता र सुविधाबारे उठेका विवादहरूलाई सुल्झाउने, यस्ता विषयमा र फेरि थालिएको लडाकाहरूको प्रमाणीकरणको प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने;
- दण्डहीनताको समस्यालाई हेर्ने (उदाहरणका लागि, बेपत्ता पारिएकाहरूबारे छानबिन गराउने र सङ्क्रमणकालीन न्यायबारे सच्चा परामर्श थाल्ने) र न्यायपालिकाप्रति तथा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग जस्ता संस्थाहरूप्रतिको विश्वास पुनः प्राप्त गर्ने (माओवादीहरूले चलाएका समानान्तर जनअदालतहरू बन्द गर्ने);

यसका लागि अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले निम्न कार्य गर्नुपर्छ :

- शान्ति प्रक्रिया तथा निर्वाचनलाई सघाउने र अनुगमन-कर्ताहरूका माध्यमबाट व्यावहारिक सहयोग प्रदान गर्ने, साथै सबै राजनीतिक पक्षहरूलाई, खासगरी माओवादीहरूलाई शान्ति प्रक्रियामा बाधा पुऱ्याउनाले अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता गुम्न सक्छ भनी सचेत गराउने;
- बृहत् शान्ति सम्झौताको भावनाअनुरूप रहेर मात्रै विकास सहयोग उपलब्ध गराउने, त्यसको अर्थ नेकपा (माओवादी) लाई वैधानिक राजनीतिक पक्षका रूपमा स्वीकार गर्दै उनीहरूलाई सुरक्षा क्षेत्रको सुधार र राजनीतिक प्रशिक्षणका साथै दातृसंस्थाहरूको कार्यक्रमहरूमा संलग्न गराउने;
- अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले आन्तरिक राजनीतिक समस्याहरूको समाधान गर्न सक्छ भन्ने अपेक्षा नजगाईकनै पार्टीहरूले आग्रह गरेको अवस्थामा सहमतिको खोजी गर्न सहजकर्ताको भूमिका खेल्न तयार रहने ।

२. निर्वाचनको पगपथमा

सरकारले संविधानसभाको निर्वाचन तोकिएको मितिमै हुन्छ भनेर निरन्तर जोड दिँदै आएको छ।^१ तर पहिले सन् २००७ को जून

^१ बृहत् शान्ति सम्झौताको सङ्क्षिप्त विवरण र यसका चुनौतीहरूबारे विस्तृत जानकारीका लागि हेर्नुहोस्, क्राइसिस ग्रुप एसियाली रिपोर्ट नं. १२६, *Nepal's Peace Agreement: Making it Work*, १५ डिसेम्बर २००६। नेपालबारे क्राइसिस ग्रुपले तयार पारेको अन्य रिपोर्टहरूमा एसियाली रिपोर्ट नं. १२८, *नेपालको संवैधानिक प्रक्रिया*, २६ फेब्रुअरी २००७; नं. १३२, *नेपालका माओवादी : विशुद्धतावादी कि व्यवहारवादी?*, १८ मे २००७ र नं. १३६, *हिसाको तापमा तराई*, ९ जुलाई २००७।

महिनामै हुने तय भएको चुनावबारे पनि यस्तै आश्वासन सुनिसकेका जनतालाई यसबारे शङ्का लाग्नु स्वाभाविक हो। १८ सेप्टेम्बरमा सरकारबाट माओवादी हट्नाले निर्वाचन हुनै सक्ने भन्ने होइन तर यसले अवश्य पनि चुनाव पर सने सम्भावना भने बढाएको छ अथवा शान्ति प्रक्रियामा गम्भीर खतरा उत्पन्न गरेको छ। माओवादी नेताहरूले शान्ति योजनाबाट आफूहरू विमुख नभएको बताउँदै आएका छन्, तापनि निर्वाचनमा भाग लिन उनीहरूले जुन नयाँ शर्तहरू (खासगरी तत्काल गणतन्त्र घोषणा गर्ने कुरा) अघि सारेका छन् त्यसबाट चुनावलाई उनीहरूले पूरै इन्कार नगरे पनि चुनावको तिथि पर सार्ने उनीहरूको मनसाय रहेको बुझिन्छ।

सरकारमा रहेका पार्टीहरूमध्ये^२ माओवादी पार्टीले चुनाव हुन सक्ने कुरामा सोझै शङ्का व्यक्त गर्दै आएका छन्।^३ अन्य राजनीतिज्ञहरूले भने सार्वजनिक रूपमा त्यस्तो अभिव्यक्ति नदिए पनि भिन्नभिन्नचाहिँ चुनाव नगरीकनै अहिलेको अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसदलाई नै संविधान निर्माण गर्ने निकाय बनाउने उपाय नखोजेका होइनन्।^४ सुरक्षा व्यवस्थाको कमजोर स्थिति र हतारोमा गरिएको प्राविधिक तयारी उपर पनि प्रश्न उठेका छन्। त्यसमाथि अक्टोबर र नोभेम्बरमा हुने लामो सार्वजनिक विदाले गर्दा गर्न बाँकी धेरै कामका लागि समय अपुग हुनेछ।^५

माओवादीद्वारा सरकार परित्याग। माओवादीका चार जना मन्त्रीहरूले (मातृका यादवले पहिल्यै मन्त्रीपद छाडिसकेका थिए) सात दलीय गठबन्धनलाई आफ्ना मागहरू पूरा गर्न उनीहरूले दिएको म्याद सकिएपछि १८ सेप्टेम्बरका दिन सरकारबाट राजीनामा दिए। तर माओवादीहरूले अन्तरिम व्यवस्थापिका (जसको अधिवेशन हाल स्थगित छ) वा शिविर अनुगमन संयुक्त समिति जस्ता अरु पार्टीसमेत रहेका निकायहरूबाट भने हात झिकेका छैनन्। माओवादी नेताहरू अन्य पार्टीका प्रतिनिधिहरूसँग निरन्तर सम्पर्कमा छन् र अन्तरपार्टी संवाद टुटेको छैन। दुवै पक्ष आठ पार्टीको सहमति फेरि कायम हुने कुरामा आशावादी छन्। सरकारबाहिर प्रतिपक्षमै रहेर पनि माओवादीहरू चुनाव लड्न सक्छन्। तर उनीहरूले सुरु गर्ने भनिएको सडक आन्दोलन चुनाव बियोल्ले अभियान हुन सक्नेछ।

^२ संसदीय दलहरूमध्येबाट बनेको सात दलीय गठबन्धनभित्र रहेका मूलधारका दलहरू यस प्रकार छन् : नेका, नेकपा (एमाले), नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी), नेका (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल मजदुर किसान पार्टी र संयुक्त वाममोर्चा। माओवादीहरू सरकारमा गए यता सञ्चारमाध्यमहरूमा आठ दलीय गठबन्धन भन्ने गरिएको पाइए तापनि औपचारिक रूपमा त्यस्तो कुनै गठबन्धन बनेको थिएन।

^३ उदाहरणका लागि हेर्नुहोस् “No poll more certain:Prachanda”, *The Kathmandu Post*, ९ सेप्टेम्बर २००७।

^४ क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ताहरू, राजनीतिज्ञ र कूटनीतिज्ञहरू, काठमाडौं, अगस्त-सेप्टेम्बर २००७।

^५ दसदिने दशैं पर्व अक्टोबर महिनाको दोस्रो भागमा पर्दछ भने तुलनात्मक रूपमा केही छोटो तिहार पर्व नोभेम्बरको दोस्रो सातामा पर्दछ। मे २००६ मा नेपाललाई धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र घोषणा गरिए तापनि हिन्दू पर्वहरूलाई सरकारी तवरबाट मनाउने तरिकामा कुनै फरक आएको छैन।

माओवादीहरूले सरकार छाड्ने एउटा कारणमा शान्ति सम्झौता लागू नगरिएकामा उनीहरूको असन्तुष्टि हो भने अन्य कारणहरूमा आफ्नै कार्यकर्ताहरूको दबाव र चुनावमा उनीहरूले राम्रो नतिजा ल्याउन नसक्ने आशङ्का हो। आफ्ना गतिविधिहरूलाई प्रजातान्त्रिकरण गर्दै लैजाने तथा स्वच्छ र स्वतन्त्र चुनाव प्रचार अभियान थाल्ने दिशातर्फ उनीहरूले खासै कदम चालेका छैनन्। अनि चुनाव भएमा माओवादीहरू नेपाली काङ्ग्रेस र एमालेभन्दा पछाडि पर्नेछन् भन्ने स्वतन्त्र अनुमानसित ढिलै भए पनि उनीहरूको आफ्नै विश्लेषण मिल्न आएको देखिन्छ। त्यस्तो अप्रिय स्थिति बेहोर्नुभन्दा कोठाभित्र वार्ता गरेर बढीभन्दा बढी छुट र सुविधा लिन खोज्नु स्वाभाविक हो। अर्को नयाँ सम्झौता गरेर उनीहरूलाई पुनः सात पार्टी गठबन्धनमा फर्काउन नसकिने होइन, तर त्यसका लागि उनीहरूले अन्तरिम व्यवस्थापिका- संसद बोलाएर गणतन्त्रबारे र अन्य नयाँ व्यवस्थाबारे मतदान गराउनुपर्ने प्रस्ताव राखेका छन्।

यस विषयलाई संविधानसभाको पहिलो बैठकसम्म थाँती राख्ने सहमति पार्टीहरूमा पहिले भए पनि संशोधित अन्तरिम संविधानको प्रावधानबमोजिम संविधानसभालाई राजाबाट खतरा आइपर्ने देखिएमा गणतन्त्रबारे निर्णय लिन सकिनेछ।

राजनीतिक इच्छाशक्ति। सेप्टेम्बरको सुरुदेखि राजनीतिक इच्छाशक्ति बलियो हुँदै गएको देखिन थाल्यो, त्यसका साथसाथै प्रचार अभियान पनि थालियो।^६ प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले बारम्बार निर्धारित निर्वाचनको कुनै विकल्प नभएको बताउँदै आएका छन्। उनको पार्टी नेपाली काङ्ग्रेसले सङ्घीय गणतन्त्रात्मक घोषणापत्र पारित गरेको छ र पूर्व प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवाको नेतृत्वमा फुटेर गएको नेका (प्रजातान्त्रिक) लाई फेरि पार्टीमा फर्काएर आफूलाई बलियो स्थितिमा राखेको छ। नेका (एमाले) सबैभन्दा ढुङ्का देखिँदै आएको छ, उनीहरूले आफ्ना चुनावी नीति तय गरिसकेका छन् र मतदातामाझ प्रचार पनि थालिसकेका छन्। सुरुसुरुमा संविधानसभाको सबैभन्दा ठूलो पैरवीकर्ता रहँदै आएका माओवादीहरूले पनि यसो त शान्तिपूर्ण चुनाव अभियानका लागि आफ्ना कार्यकर्ताहरूलाई पुनः प्रशिक्षित गर्न थालिसकेका छन्, तर हडताल र सडक आन्दोलनका कार्यक्रमहरूको घोषणा पनि गरेका छन्। सत्ता गठबन्धनमा रहेका साना पार्टीहरूको खासै हैसियत छैन, तापनि उनीहरूसमेत तयारीमा लागेका देखिन्छन्। गृहमन्त्री कृष्णप्रसाद सिटौलाले त उनको पार्टीले राजतन्त्रलाई छाड्ने निर्णय गरेबाट आठै पार्टी साझा मञ्चमा उभिन सक्नेसमेत बताएका छन्।^७

सुरक्षा। यस्तो नाजुक स्थितिले स्वच्छ र स्वतन्त्र चुनाव प्रचारमा बाधा पुऱ्याउँछ। अनि चुनावको नतिजामा विवाद उत्पन्न भए चुनावपछि बन्ने सरकार सामुन्ने पनि त्यसले बाधा खडा गर्छ। शान्ति सुरक्षाको अवस्था राम्रो छैन र प्रहरीको आत्मबल तथा क्षमता गिरेको छ। माओवादीको प्रयास यङ्ग कम्युनिस्ट लिगलाई अघि बढाएर समानान्तर शक्ति कायम राख्ने छ। चुनावको जिम्मेवारी

बोक्न नपरेको सेना ब्यारेकभित्रै सीमित छ र केही गरी माओवादीले सत्ता हत्याउन खोजेको अवस्थामा जुध्ने योजना बनाउनमा व्यस्त छ। सेनाको उपयोगमाथि बृहत् शान्ति सम्झौताले लगाएको प्रतिबन्ध आधिकारिक नीति रहेको भए तापनि पार्टी नेताहरू सेनालाई संलग्न गराउँदाका फाइदाबारे कुरा गर्न थालेका छन्।^८ हडताल र विरोधबाट मध्य र पूर्वी तराईका जिल्लाका दैनिक जनजीवन नराम्रोसित विधोलिएको छ। काठमाडौँमा २ सेप्टेम्बर २००७ का दिन तीन ठाउँमा एकसाथ भएको बम विस्फोटले तीन जनाको ज्यान लियो र २४ जनाभन्दा बढीलाई घाइते बनायो।^९ त्यस घटनाले शान्ति प्रक्रियाका विरोधीहरूसित अत्यन्त घातक हमला गर्न सक्ने शक्ति र क्षमता छ भन्ने देखाएको छ। यस्ता खालका घटनाहरू फेरि हुनबाट रोक्ने जिम्मेवारी सरकारमा छँदैछ, त्यसबाहेक सरकारले चुनाव हुने दिनका लागि सुरक्षा योजना पनि राम्रोसित बनाउनुपर्नेछ, जसका लागि हजारौँहजार अस्थायी प्रहरी भर्ना गर्नुपर्नेछ।^{१०}

प्रशासन। शान्ति प्रक्रिया सुस्त हुनाले सरकारको आत्मविश्वास र क्षमताको पनि क्षय भयो। बृहत् शान्ति सम्झौतामा उल्लेख भए पनि स्थानीय सरकारी निकायहरूलाई पुनर्स्थापित गर्नेबारे कुनै सहमति हुन सकेको छैन। गाउँ तहमा सरकारको पहुँच बढेको छैन। अपितु तराईका धेरै इलाकामा त सरकारको उपस्थिति खुम्चेको छ।

^६ उदाहरणका लागि हेर्नुहोस् “Army can be mobilized for polls: Nepal, Sushil”, *The Himalayan Times*, ११ सेप्टेम्बर २००७।

^९ बम विस्फोट त्रिपुरेश्वर, सुनधारा र बालाजु जस्ता तीन व्यस्त ठाउँहरूमा गराइएको थियो। बस बिसौनी तथा सार्वजनिक सवारी साधनलाई लक्ष्य बनाइएको थियो। मारिने तीन जनामध्ये दुई स्कुले छात्रा थिए भने घाइते हुनेहरूमा धेरै विद्यार्थी र केटाकेटी थिए। यसअघि नाम नसुनिएका तराई आर्मी र नेपाल पिपुल्स आर्मी जस्ता सङ्गठनहरूले सो घटनाको जिम्मेवारी लिएका थिए। तर यस्ता साना समूहहरूसित यस प्रकारका नियोजित आक्रमणहरू गराउन सक्ने क्षमता होला भनी पत्थार गर्न गाह्रो छ। घटनासम्बन्धी प्रारम्भिक रिपोर्टहरू सार्वजनिक गरिने बताइएको भए पनि, ६ सेप्टेम्बरमा प्रहरीले गरेको प्रेस सम्मेलनमा विस्फोट राजनीतिक हिसाबले गरिएको भन्ने मात्रै खुलासा गरियो। हेर्नुहोस् “Blasts politically motivated: police”, *The Kathmandu Post*, ७ सेप्टेम्बर २००७। सो घटनामा सेना संलग्न रहेको भन्ने आरोपलाई सेनाले आपत्तिका साथ खण्डन गर्‍यो। (केही पत्रिकाहरूले घटनामा परी गम्भीर घाइते भएका सैनिक चतुरमान नेपालीले बोकेको बम विस्फोट हुन पुगेको कुरा लेखेका थिए।) “Army objects to media reports on Sunday blast”, *The Kathmandu Post*, ७ सेप्टेम्बर २००७।

^{१०} संविधानसभा चुनावमा शान्ति सुरक्षा कायम राख्न प्रचण्डले सशस्त्र प्रहरी बलका साथै यङ्ग कम्युनिस्ट लिग (वाई.सी.एल.) लाई परिचालन गरिनुपर्ने बताए। “Use YCL for poll security: Prachanda”, *The Kathmandu Post*, १७ जुलाई २००७; “Maoists want to deploy PLA for CA elections”, *The Kathmandu Post*, ३ सेप्टेम्बर २००७; केहीले सेना परिचालन गरिनुपर्छ भने। विधायकहरूले सुरक्षाका लागि सेना परिचालन गर्नुपर्ने पनि सरकारलाई २२ नोभेम्बरको नयाँ तिथिमा नै निर्वाचन गराउन सल्लाह दिए। “MPs suggest mobilising army, PLA for CA elections”, *The Kathmandu Post*, ३१ अगस्त २००७। नेपाली सेना संयोजन बैठकको समापन समारोहमा सेनाप्रमुख कटुवालले सबै विभागीय प्रमुखहरूलाई सरकारबाट त्यस्तो प्रकारको आदेश आए परिचालनका लागि तयारी रहन आग्रह गरे। “Stay alert for poll: NA Chief”, *The Kathmandu Post*, ८ सेप्टेम्बर २००७; “Army offers help for CA poll”, *The Kathmandu Post*, १० सेप्टेम्बर २००७।

^६ “PM urges co-ordination among ministries for poll”, *The Kathmandu Post*, ९ सेप्टेम्बर २००७।

^७ हेर्नुहोस् “8 parties can share poll platform: Sitaula”, *The Kathmandu Post*, ८ सेप्टेम्बर २००७।

सरकारी सेवा दीनहीन अवस्थामा छ र शून्य बराबर छ। सबैजसो विकास कार्य अधि बढ्न सकेको छैन। खासगरी तराईमा विकास कार्य ठप्पै छ र सरकारी कर्मचारीहरूसमेत लखेटिँदै छन्।

प्राविधिक तयारी। संसदीय निर्वाचनहरू गराउँदाको नेपालको रेकर्ड बडो राम्रो छ। तर पहिले भएका चुनावहरूभन्दा संविधानसभाको निर्वाचन धेरै जटिल छ। राजनीतिक र सुरक्षा मामिलाबाहेक मिश्रित मतदान पद्धति आफैमा प्रशासक र मतदाता दुवैका लागि नयाँ चुनौती हो। चुनावमा दुई खाले मतपत्र हुनेछन् — एउटा बढ्ता भोट ल्याउनेले जित्ने प्रणालीअन्तर्गत र अर्को समानुपातिक प्रणालीअन्तर्गत।^{११} कुनै बाधा व्यवधान नभएको अवस्थामा पनि मतपत्र सङ्कलन गर्नु र तिनलाई गन्न नै कम्तीमा दस दिन लाग्न सक्छ।^{१२} त्यसबाहेक महिला, जनजाति र दलित^{१३} जस्ता सीमान्तीकृत वर्गको प्रतिनिधित्व गराउन बनाइएका नियमको जटिलताले गर्दा त्यसको कार्यान्वयन झनै कठिन हुनेछ। समानुपातिक मतका लागि पार्टीहरूले अघिबाटै उम्मेदवारहरूको सूची बुझाउनुपर्नेछ र चुनाव परिणाम आएपछि मात्र क्षेत्रगत र जातिगत प्रतिनिधित्व तोकिएको मात्रामा हुनेगरी सिट सङ्ख्याको बाँडफाँड हुनेछ।^{१४}

मिश्रित प्रणाली अन्तरिम संविधानमा संवेदनशीलताका साथसाथै कतिपय ठाउँमा अस्पष्टता बोकेर आएको थियो।^{१५} त्यसपछि समुदायहरूको मागलाई ध्यानमा राखेर निर्वाचनसम्बन्धी कानूनमा संशोधनहरू भएका छन्। सहमति र सम्झौता भएका बुँदाहरूलाई पूरा गर्न पार्टीभित्र र पार्टीहरूबीच आपस्तमा लेनदेन गर्नुपर्ने हुन्छ। राजनीतिक अन्योल हुँदाहुँदै पनि प्राविधिक तयारी गर्ने निर्वाचन आयोगको निश्चय र पार्टीहरूलाई चुनावको समय-तालिका मात्र

लगाउन आयोगले दिएको दबाव ध्यानयोग्य छ।^{१६} प्रमुख निर्वाचन आयुक्त भोजराज पोखरेल र उनका सहकर्मीहरूले आफ्नो कार्य सम्पादनमा कुनै कसर बाँकी नराखे तथा निर्वाचन आचारसंहितालाई पूरापूर लागू गराउने प्रस्ट पारेका छन्।^{१७}

३. राजनीतिक पार्टीहरू र राजनीति

सबै पार्टीहरूमा शङ्का, दलगत स्वार्थ, मतदाताप्रति अविश्वास, आपसी परामर्शप्रति बेवास्ता र एकअर्का उपर शङ्का गर्ने बानी देखिन्छ र नेताहरू कोठाभित्र बसेर निर्णय गर्न अभ्यस्त छन्। शान्ति प्रक्रियाले पनि यस्ता प्रवृत्तिमा कुनै परिवर्तन ल्याउन सकेन र यसका कैयन् सफलता पनि जनसमर्थन बढाउनमा वा आपसी विश्वास बढाउनमा काम लाग्न सकेनन्। आठ पार्टीबीचको सहमति कायम राख्नमा देखिएको कमजोरीलाई धेरै पार्टीहरूमा पाइएको फितलो अनुशासनले झनै बढाउने काम गर्‍यो। प्रत्येक राजनीतिज्ञले उतेजनात्मक वक्तव्य दिने र आफ्नो निजी स्वार्थलाई अधि सार्ने आम प्रवृत्ति देखियो। राजाको शासन विरुद्ध आन्दोलन चलाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने नागरिक समाजहरू पनि विभाजन र व्यक्तित्वको लडाइँका सिकार भए।

सरकारमा रहेका पार्टीहरूले चुनावपछि सहमतिमा आधारित निर्णय प्रक्रिया अपनाउने तथा आपस्तमा सहयोग गर्ने सङ्केत दिएका छन् र केही प्रतिनिधिहरूले यस सम्बन्धमा गुपचुप वार्ता पनि थालेका छन्।^{१८} कम्तीमा पनि ठूला पार्टीका प्रमुख नेताहरूलाई एकल सदस्यीय निर्वाचन क्षेत्रबाट सजिलै जिताउने कुरालाई सायद सबैले ग्यारेन्टी गर्नेछन्। निर्वाचनको परिणामले ल्याउन सक्ने शक्ति सन्तुलन जस्तोसुकै भए पनि संयुक्त सरकार बनाउने साझा सहमति गरेर उनीहरूले चुनावअघिको चिन्तालाई हटाउन सक्नेछन्।^{१९}

^{११} अन्तरिम संविधानमा गरिएको व्यवस्थाबमोजिम एकसदस्यीय निर्वाचन क्षेत्रबाट २४० सदस्यहरू चुनिएर आउँछन् (यसका लागि पहिलेको संसदको कुल २०५ सिट बढाउनुपर्ने हुन्छ), राष्ट्रव्यापी पार्टीगत समानुपातिक प्रतिनिधित्वबाट २४० थप सदस्य चुनिनेछन् भने अरू १७ सदस्य राजनीतिक सहमतिका आधारमा मनोनित हुनेछन्। न्यून प्रतिनिधित्व रहेका समूहहरूसँग गरिएको सहमतिअनुरूप सदस्य सङ्ख्या थपिन आवश्यक देखिन्छ। जस्तै, ५९ मान्यताप्राप्त जनजाति समुदायबाट कम्तीमा एक जना प्रतिनिधि संविधानसभामा ल्याउनका लागि सिट सङ्ख्या बढाउन नै पर्ने हुन सक्छ।

^{१२} क्राइसिस ग्रुप अन्तर्वाताहरू, निर्वाचनविद्हरू, काठमाडौं, अगस्त-सेप्टेम्बर २००७।

^{१३} परम्परागत जातिगत विभाजनमा तल्लो तहमा पर्ने अछूतहरू आफूहरूलाई “दलित” भन्न रुचाउँछन्।

^{१४} बन्द पार्टी सूचीमा परेका उम्मेदवारहरू बढ्ता भोट ल्याउनेले जित्ने प्रणालीअन्तर्गत हुने निर्वाचनमा उठ्न पाउँदैनन्। निर्वाचनसम्बन्धी कानूनअनुसार त्यस्तो सूचीमा सीमान्तीकृत समूहहरूका पनि समानुपातिक प्रतिनिधित्व रहेको सुनिश्चित हुनुपर्दछ। निर्वाचनसम्बन्धी कानून पारित भइसकेपछि जनजाति समूहहरूसित भएको सहमतिबमोजिम (सम्भवतः आफ्ना मागहरू प्रस्तुत गरिरहेका अन्य समुदायहरूसित समेत) उनीहरूलाई दिइने सिटहरूको समायोजन गर्न निर्वाचनपछि पनि पार्टीहरू थप सदस्यहरू मनोनित गर्ने कुरामा सहमत हुन सक्नेछन्।

^{१५} अन्तरिम संविधान १५ जनवरी २००७ मा जारी गरिएको थियो, जसअन्तर्गत निर्धारण गरिएको निर्वाचन पद्धतिको विश्लेषणका लागि हेर्नुहोस्, क्राइसिस ग्रुप रिपोर्ट, *नेपालको संवैधानिक प्रक्रिया*, माथि उल्लेखित।

^{१६} निर्वाचन आयोगले एकैसाथ विभिन्न काम गरिरहेको छ जस्तो पार्टी दर्ता र मतपत्रहरूलाई अन्तिम रूप दिने, मतदाता शिक्षा कार्यक्रम (मतदाताहरूले निर्वाचन प्रणालीलाई कतिको बुझेका छन् भनी हेर्न २१ जुलाईका दिन फर्पिङ, ललितपुर जिल्लामा आयोजित नमुना मतदान तथा तालिम कार्यक्रम), राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरूलाई निर्वाचन अनुगमनमा सरिक हुनका लागि अनुमति प्रदान गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय अनुगमनकर्ता तथा दाताहरूसँग समन्वय गर्ने आदि।

^{१७} निर्वाचन आयोगले १९ अगस्त २००७ मा आचारसंहिता प्रकाशित गर्‍यो। सो आचारसंहिता राजनीतिक पार्टीहरू, तिनीहरूका उम्मेदवारहरू, निर्वाचन अधिकृतहरू र मिडियालाई लागू हुनेछ। आचारसंहिताले उम्मेदवारको प्रचार-प्रसारका लागि खर्चको हदबन्दी, उम्मेदवारी दर्ताका दिनदेखि चुनाव सम्पन्न हुने मितिसम्म मत सर्वेक्षणमा निषेध र बिहान ७ बजेदेखि बेलुकी ७ बजेभित्र कुनै पनि जनसभा वा न्याली आयोजना गर्नमा रोक लगाएको छ। आचारसंहितासम्बन्धी जानकारी www.election-commission.org.np मा उपलब्ध छ।

^{१८} राजनीतिक विश्लेषकहरू यस्ता निष्कर्षविहीन छलफलहरू भएको कुरा बताउँछन्। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वाता, काठमाडौं, सेप्टेम्बर २००७।

^{१९} एमाले नेता माधव नेपालले भनेका छन्, “हाम्रा उद्देश्यहरू पूरा नहुनेजेल सँगै अगाडि बढ्नुपर्ने भएकोले सिट बाँडफाँडका सबालमा माओवादीसँग मात्र होइन नेपाली काङ्ग्रेससँग पनि समझदारीमा जान सकिन्छ। विभिन्न दलका शीर्षस्थ नेताहरूको चुनाव जित्ने सुनिश्चितताका लागि दलहरू सहमत हुनुपर्दछ भन्ने प्रस्ताव एमालेले ल्याएको थियो। स्वयं प्रधानमन्त्रीले पनि यसलाई सकारात्मक रूपमा लिनुभएको छ,” अन्तर्वाता, *The Rising Nepal*, १० सेप्टेम्बर २००७।

शान्ति प्रक्रियालाई लिक्मा राख्ने काम त्यति सजिलो र सोझो छैन। अनेकन् राजनीतिक पार्टीहरूले खचाखच भरिएको अखाडा, निर्वाचन क्षेत्रहरू, दरबार र सेना जस्ता संस्थाहरूको सरोकार, अन्तर्राष्ट्रिय शक्तिहरू (खासगरी भारत) को पकड र पार्टीभित्रको खिचातानी चलेको परिस्थितिमा नेताहरू सधैं एकअर्काको स्थान तथा सम्बन्ध उपर आँखा राख्दछन् र सकेसम्म लचकता अपनाउने चेष्टा गर्दछन्। त्यसैले नीतिनिर्माण सदैव आकस्मिक, शर्तयुक्त र अनेक कारणहरूबाट प्रभावित हुने गर्छ।

क) मूलधारका पार्टीहरू

मूलधारका पार्टीहरूबिना दिगो र सुधारिएको प्रजातान्त्रिक पद्धतिको स्थापना गर्न असम्भव हुन्छ। तर तिनै पार्टीहरूले अनेक महत्त्वपूर्ण मुद्दाहरूमा खुट्टा घिसारिरहेका छन्। अरूलाई “नयाँ नेपाल” बारे भाषण दिन बेर नमान्ने उनीहरू आफ्नै आडको भैंसी देख्न सक्दैनन्। उनीहरूको बोलीको रटानमा केही परिवर्तन आएको छ र खासगरी समावेशीकरणबारे उनीहरू खुबै कुरा गर्ने गर्छन्। तर आफैले उदाहरण भने देखाउन सकेका छैनन्। मूलधारका पार्टी नेताहरूले चुनाव र शान्ति प्रक्रियाबारे प्रदर्शन गरेका दोधारे व्यवहारले राजनीतिक विकास प्रक्रिया तथा जनविश्वासमा क्षति पुऱ्याएको छ। उनीहरू जसरी पनि सत्तामा पुग्न चाहन्छन् र सकेसम्म निर्वाचनको सामना गर्न चाहँदैनन् भन्ने प्रभाव जनतामा परेको छ।

परस्पर विरोधी सशस्त्र शक्तिहरू (सेना समर्थित राजा र माओवादी) बीचको चेपुवामा परेर पनि जीवित रहन सक्नुलाई प्रजातान्त्रिक पार्टीहरूले आफ्नो विजय ठान्न मनासिब हो। तर उनीहरूले के बुझ्न अबेर गरिरहेछन् भने माओवादीहरूलाई मूलधारमा आउन मद्दत गर्नु र प्रजातान्त्रिक संरचनामै भलाइ छ भनेर सेनालाई बुझाउन सक्नुमै त्यस विजयको सार्थकता निहित छ। आफ्नो दलगत स्वार्थका कारणले गर्दा केही नेताहरू माओवादी नेतृत्वले आफ्नै कार्यकर्ताको कोपभाजन हुन परेकोमा खुसी भएका छन्। तर सबै पार्टीहरूको दीर्घकालीन हित शान्ति प्रक्रियाको सफलतामै निर्भर छ भन्ने उनीहरूले बुझ्नुपर्छ। यसको अर्थ माओवादीलाई हिंसा त्याग्न बाध्य पार्ने मात्र होइन मूलधारलाई सुधार्न संयुक्त रूपमा काम पनि गर्नुपर्छ जसले गर्दा सन् १९९० को दशकमा पार्टीहरूबाट भए-गरेका गल्तीहरूलाई दोहोरिन नदिई त्यसभन्दा अघि बढ्न सकियोस्।

काङ्ग्रेस। नेपाली काङ्ग्रेसले एकसाथ दुईओटा चुनौतीको सामना गर्नुपरिरहेको छ। एउटा त हो दुई फ्याक भएको पार्टीको एकीकरण अनि अर्को हो पार्टीको मुख्य नीतिको निर्धारण। पृष्ठभूमिमा नेतृत्वको उत्तराधिकारबारे चलेको सङ्घर्ष पनि छ। खराब स्वास्थ्य स्थितिमा रहेका पार्टी सभापति कोइरालाले उत्तराधिकारको जिम्मा कसलाई लगाउँछन् भन्ने प्रश्न छ। नेका र नेका (प्रजातान्त्रिक) चुनावअगाडि नै एक हुने कुरामा कुनै शङ्का थिएन। तर एकीकरण प्रक्रियाको गति भने सुस्त र निकै लामो रह्यो। दुवै पार्टीको नेतृत्व तह भारीभरकम छ र सबै नेताहरू एकीकृत संरचनामा आफ्नो स्थान सुरक्षित गर्न चाहन्थे। कोइराला र देउवाबीचको निजी वैमनस्यताबाहेक उत्तराधिकारी हुने देउवाको चालबाट कोइराला परिवारप्रति बफादार समूह र सम्भावित स्वतन्त्र प्रतस्पर्धीहरू चनाखो भएका छन्।

राजतन्त्रसम्बन्धी संवेदनशील नीति तय गर्नलाई कोइरालाले अपनाएको सावधानीबाट अरूलाई फाइदा भएको हुन सक्छ। राजतन्त्रलाई परित्याग गर्नमा भएको ढिलाइले गर्दा राजावादीहरूले राजनीतिक वृत्तको अनुदारवादी पक्षलाई एक जुट पार्ने समय पाएनन्। अर्कातिर दरबारसित गोप्य सम्झौता भएको भन्ने माओवादीहरूको आशङ्कालाई पनि थामथुम पार्नुपरेको थियो। तैपनि पार्टीभित्र अझै मत विभाजित रहेको छ। त्यस्तो विभाजन केवल गणतन्त्रबारे होइन, त्यसभन्दा झनै विवादास्पद विषयहरूमा रहेको छ, जस्तै सङ्घात्मकता र धर्मनिरपेक्षता। हुन त पुनः एकीकृत पार्टीले गणतान्त्रिक लाइनलाई सदर गरिसकेको छ तापनि केही नेताहरू भने यसबाट अप्रसन्न देखिन्छन्। नेकाका संस्थापकहरूमध्येका एकमात्र जीवित सदस्य कृष्णप्रसाद भट्टराईले पार्टीले राजतन्त्रलाई छाडेकामा विरोध जनाउँदै २६ सेप्टेम्बरका दिन राजीनामा दिए, यद्यपि पार्टीलाई फेरि एक गराउनमा उनको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको थियो। पार्टीको अडान जस्तोसुकै भए पनि संविधानसभाका सदस्यहरूले व्यक्तिगत तवरमा पार्टीको निर्देशन विपरीत भोट दिन सक्नेछन्। यसबाहेक काङ्ग्रेसले पार्टीको आन्तरिक सुधारपट्टि ध्यान दिन बाँकी नै छ। बहुदलीय प्रजातन्त्रप्रति अविच्छिन्न प्रतिबद्धता रहेको एकमात्र पार्टी भएको दाबी गर्ने काङ्ग्रेस आन्तरिक रूपमा प्रजातान्त्रिक देखिन्छ।

एमाले। नेताहरू पार्टी संयन्त्र चुस्त-दुरुस्त छ भन्नेमा विश्वस्त छन्। उनीहरूका कार्यकर्ता सङ्गठित र उत्साहित छन् तथा अरू पार्टी हेरी निर्णय प्रक्रियामा उनीहरूको सहभागिता बढी छ। तर खुला राजनीतिमा आएको नेकपा (माओवादी) ले आफ्नो मध्यमार्गी वाम भोट उडाइदला भन्ने डर छ र उनीहरूले माओवादी शक्तिको हिसाब-किताब चनाखो भएर गरिरहेका छन्। उनीहरू माओवादी एकदमै कमजोर भएका बेला चुनावमा जान चाहन्छन् र त्यसका लागि चुनाव पर सार्नु परे पनि उनीहरू तयार छन्। (माओवादीले अघि सारेको “बृहत्तर गणतान्त्रिक गठबन्धन” अथवा सिट बाँडफाँडको प्रस्तावप्रति सहमत हुने सम्भावना अति क्षीण छ।)^{२०} सरकारमा उनीहरूलाई कनिष्ठ साझेदारका रूपमा व्यवहार गरिनाले त्यसबाट आजित भएर पनि एमाले चुनावमा जान हतारिएको हो। कतिपय महत्त्वपूर्ण निर्णयहरूबारे उनीहरूलाई कि त पत्तो हुँदैन कि त काङ्ग्रेस र माओवादी गठजोडअगाडि उनीहरूको केही जोड चल्दैन। चुनाव पर सरेको अवस्थामा पनि एमाले चुनावअघिको गज्याडमज्याडबाट आफ्ना अरू प्रतिद्वन्द्वीहरूको तुलनामा बढी जिम्मेवार र प्रजातान्त्रिक प्रक्रियाप्रति पूर्णतः प्रतिबद्ध पार्टीका रूपमा देखा पर्न सक्नेछ।

^{२०} एमालेका नेता माधव नेपालले भनेका छन्, “वामपन्थी मोर्चा गठन गर्ने कदमले नेपाली काङ्ग्रेसमा सिङ्गो कम्युनिस्टहरूका मनसायप्रति आशङ्का उत्पन्न गराउन सक्छ। यसो गर्दा वामपन्थी शक्तिहरूले लोकतन्त्रको विरुद्ध पड्यन्त्र रचेको काङ्ग्रेसलाई लाग्न सक्छ। अहिलेको प्रमुख मुद्दा भनेको गणतन्त्रवादी शक्तिहरूलाई बलियो बनाउने प्रक्रियालाई चर्काउँदै लानु हो। निर्वाचनपछाडि कस्तो किसिमको गणतन्त्रीय ढाँचामा जाने भन्ने कुरामा छलफल गर्न सकिन्छ ...। हालको परिस्थितिमा दुई पार्टीबीच एकीकरण हुने कुनै सम्भावना छैन। तर हामी नजिक भएर सहकार्य भने गर्न सक्छौं। यसका लागि माओवादीहरूले उपयुक्त वातावरण सिर्जना गरी सोहीअनुसार काम गर्नुपर्छ।” ऐ.ऐ.।

उनीहरूप्रति पहिले शङ्का गर्ने धेरै अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको विश्वास उनीहरूले जितिसकेका छन्।

ख) माओवादी

माओवादीलाई आफ्नो नयाँ हैसियतको यथार्थसँग तालमेल मिलाउन निकै गाह्रो परेको छ। उद्विग्न कार्यकर्ताहरूलाई शान्ति प्रक्रिया अन्तर्गत भएका सम्झौताहरूलाई बुझाउन पनि नेताहरूलाई कठिन भएको छ। उनीहरूको सशस्त्र सेना शिविरमा राखिएपछि उनीहरूको हैसियत घटेको छ र उनीहरू झन् कमजोर हुन पुगेका छन्। सरकारमा उनीहरूको सहभागिताले थोरैतिनो प्रभाव र हैसियतको मात्रा दिलाएको छ। उनीहरू रातारात फेरियुन र शान्ति प्रक्रियाको प्रत्येक पक्षलाई उनीहरूले पूरा गर्नु भन्ने जुन अपेक्षा राखिएको छ त्यसबाट उनीहरू दिक्दार भएका छन्, किनभने अरू दलहरूचाहिँ सुरक्षा क्षेत्रको सुधार जस्ता मुद्दाहरूमा अघि बढिरहेका छन्। उनीहरूको आफ्नै व्यवहारले समेत अक्सर ठूलो अवरोध खडा गर्ने गरेको छ। क्रान्तिकारी परिवर्तनको विचारलाई उनीहरूले त्यागेका छैनन् (हुन त उनीहरूले आफूलाई “शान्तिपूर्ण क्रान्ति” को पक्षमा रहेको बताउँछन्, तर उनीहरूले हिसालाई पूरै त्यागी हालेका छैनन् वा हिंसा थाल्ने आफ्नो क्षमता पनि घटाएका छैनन्), सुरक्षा, स्थानीय सरकार र न्यायका सम्बन्धमा छुट्टै दृष्टिकोणसहितको समानान्तर शासनको सोच कायमै राखेका छन्। भोटबाट उनीहरूले शक्ति प्राप्त गर्ने सम्भावना कम देखिए पनि माओवादीहरूले अझै राज्यमा शासन गर्न नसकिने अवस्था सृजना गर्न सक्दछन्। उनीहरू त्यसो गरिहाल्न चाहँदैनन् तर सम्झौताको टेबुलमा त्यस शक्तिले उनीहरूको हात बलियो बनाउँछ।

माओवादीहरू अझै पनि एउटा अनुशासित, अनुप्राणित र आफ्ना ताजा तथा लोकप्रिय देखिने एजेन्डाहरूप्रति जनसमर्थन जुटाउन सक्ने सामर्थ्य भएका बलियो राजनीतिक आन्दोलनका रूपमा रहेका छन्। तर नयाँ विद्रोह हुन सक्ने उनीहरूको धम्कीले उनीहरूको शक्तिलाई भन्दा असुरक्षालाई प्रतिबिम्बित गरेको छ। माओवादी आन्दोलनभित्र निकै ठूला तनावहरू देखिएका छन् (नीतिगत छलफलका निमित्त बसेको बैठकमा नेतृत्वले लिएको लाइनलाई सार्वजनिक रूपमा गरिएको आलोचनाले पनि त्यस्तो सङ्केत दिएको छ) तर माओवादीहरूसामु विकल्पहरू पनि सीमित छन् (दिक्दारी मान्दामान्दै पनि शान्ति प्रक्रियालाई सशर्त मानेबाट पनि उनीहरूको त्यस्तो अवस्था देखिन्छ)। संविधानसभाको चुनावमा भएको ढिलाइले जानआन्दोलनको लगत्तैपछिको लोकप्रियताको लहरबाट फड्का लिन उनीहरूको योजना निष्फल भएको छ र अरू राजनीतिक दलहरूले शक्ति सञ्चय गर्ने अनि माओवादीहरूको राजनीतिक क्षेत्रमा अतिक्रमण गर्ने मौका पाए। नेकपा (माओवादी) का आगामी कदमहरू त्यो नोक्सानी पुरताल गर्ने तथा निर्वाचनअघि र त्यसपछाडि पनि आन्दोलनको एकतालाई बलियो पार्ने दिशातर्फ उन्मुख हुनेछन्। अन्य विद्रोही आन्दोलनलाई फुटले कमजोर पारेको देखेका हुनाले माओवादी दल आफूभित्र फुट हुन नदिन प्रयत्नशील छ।

चुनाव उपर परस्पर विरोधी वक्तव्यहरूको ओइरोले चुनावमा जाने नजाने कुरामा उनीहरू अनिर्णित रहेका त अझ चुनावलाई पूरै अस्वीकार पो गर्ने हुन् कि भन्ने पारेको छ। त्यसबाट

माओवादीहरूको अष्टेरो स्थितिलाई झल्काउँदछ। उनीहरूले निर्वाचनमा सहभागिताका निमित्त २० अगस्तमा २२ बुँदे शर्तहरू अघि सारे। तिनमा तत्काल गणतन्त्रको घोषणा, बेपत्ता पारिएकाहरूका बारेमा जाँचबुझ गर्न आयोगको गठन, दलहरू र सीमान्तीकृत समुदायका प्रतिनिधिहरू तथा नागरिक समाजको समेत सहभागिता रहेको गोलमेच सम्मेलनको आयोजना, थुनामा रहेका सबै माओवादी कार्यकर्ताहरूको रिहाइ र सुरक्षा क्षेत्रमा सुधारको सुरुआत प्रमुख मागहरू हुन्। यिनमध्ये केही बुँदाहरू बृहत् शान्ति सम्झौतामा परे तापिन कार्यान्वयन भएका छैनन् (जस्तै, बेपत्ता पारिएकाहरूको स्थिति सार्वजनिक गर्ने र सुरक्षामा सुधार गर्ने कुरा) गोलमेच सम्मेलनलगायत अन्य मागचाहिँ माओवादीका पुरानै एजेन्डा वा अन्य दलहरूलाई दबाव दिन मोलमोलाइका निमित्त राखिएका बुँदाहरू हुन्, जसमध्ये तत्काल गणतन्त्रको घोषणा प्रमुख हो।

ती पूर्वशर्तहरूले गर्दा संविधानसभाको निर्वाचनप्रति माओवादीहरूको प्रतिबद्धतामाथि स्वाभाविक प्रश्नहरू उब्जिएका छन्। समग्र अभ्यासहरूबाट नेकपा (माओवादी) पछि हट्न खोजेको भन्ने नपारीकन सरकारबाट हट्नुले माओवादीहरूमा शान्ति प्रक्रियाबाट उत्पन्न गहिरो हतासा र आफूभित्रकै जुझारु तपकालाई खुसी पार्नुपर्ने उनीहरूको बाध्यता दुवैलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ। सरकारबाट माओवादीहरूको बहिर्गमन र प्रस्तावित सडक आन्दोलनले शान्ति प्रक्रियालाई विथोलिहाल्छ भन्न सकिँदैन, तर यसले बृहत् शान्ति सम्झौतालाई अघि बढाउन चाहिने राजनीतिक विश्वास पुनः प्राप्त गर्न झनै कठिन तुल्याएर शान्ति प्रक्रियालाई हानि पुऱ्याउँछ।

माओवादीहरूका हिसाबमा केही प्रमुख मुद्दाहरूमा समझदारी भएमा एउटा कामलाग्दो सम्झौता हुन अझै सम्भव छ। ती मुद्दाहरू हुन् : गणतन्त्रका लागि अन्तरदलीय ठोस प्रतिबद्धता (सके तत्काल गणतन्त्रको घोषणा नसके त्यसको निमित्त सशर्त सुनिश्चितता), जनमुक्ति सेनाको भविष्यका बारेमा र राज्यको सुरक्षा संयन्त्रमा सुधार निमित्त पहल तथा भूमिसुधार जस्ता केही ठोस आर्थिक—सामाजिक सुधारको निमित्त वचनबद्धता। माओवादी नेताहरूको दृष्टिमा पूर्ण समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीका निमित्त गरिएको माग तथा अन्य मागहरू वास्तवमा त्यति महत्त्वका होइनन्। उनीहरू सरकारमा फर्किन पनि असम्भव छैन, तर उनीहरूको वापसी बृहत्तर पुनर्संरचनाअन्तर्गत भएको (मन्त्रालयको भागबन्डा फेरि मिलाउने र सके नयाँ मन्त्रीहरू नियुक्ति गर्ने) र झुकेर यथास्थितिमै फर्किएको जस्तो नदेखिएमा मात्र त्यो सम्भव छ। संविधानसभाको चुनाव परेमा माओवादी नेताहरू सम्भवतः सबैभन्दा बढी खुसी हुनेछन् र त्यस अवस्थामा आफ्ना कार्यसूचीहरूलाई पुनः संयोजन गरी बलियो पार्न उनीहरूलाई समय मिल्नेछ र सात दलीय गठबन्धनको सरकारका कामकारवाहीहरूबाट उत्पन्न व्यापक असन्तोषबाट फाइदा लिन सक्नेछन्। यो रणनीति जोखिमपूर्ण छ। उनीहरूमाथि शान्ति प्रक्रियाको बाधक भएको आरोप लाग्न सक्नेछ र आन्तरिक आलोचनालाई मत्थर पार्नका लागि उनीहरूले कुनै उपलब्धि पनि देखाउन सक्नेछैनन्।

ग) राजावादीहरू यथार्थवादी र अस्वीकारवादीहरू

गणतन्त्रवादी कार्यसूची अँगाल्ने नेकाको निर्णयले राजाको स्थानलाई कमजोर बनाएको छ, तर सिध्याइहाल्ने किसिमको भने छैन। पशुपतिशमशेर राणाले नेतृत्व गरेको राप्रपा र पूर्व प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापाले नेतृत्व गरेको राष्ट्रिय जनशक्ति पार्टी जस्ता उदार राजावादी दलहरूले संविधानसभामा जाने प्रक्रियालाई आलोचनात्मक समर्थन दिएका छन्। उनीहरू निर्वाचन हुनुपर्छ भन्ने चाहन्छन्, तर त्यसको निम्ति चाहिने वातावरण बनाउनलाई गर्नुपर्ने कामहरू धेरै बाँकी छन् भनेर उनीहरूले औँला पनि ठड्याउँदै आएका छन्।^{२१} उनीहरूले चाहिँ बढी आक्रामक बाटो लिएका छन्। उनीहरू राजतन्त्रलाई समाप्त पार्न र राज्यको हिन्दूवादी चरित्रलाई हटाउने जुनसुकै प्रयत्नको डटेर मुकाबिला गर्ने सुरमा छन्। राजा स्वयंले आफ्नो सार्वजनिक भूमिकामा कटौती गरेका छन्। उनका दरबारहरूको राष्ट्रियकरण गरिएपछि उनी सहरबाहिर एकान्तवासितर गएका थिए र उनी सरिक हुने धार्मिक कार्यक्रमहरूमा भाग लिनबाट पनि उनलाई रोकिएको छ।^{२२} राजतन्त्रलाई जोगाउन लागिपर्नेहरूका निम्ति संविधानसभाको निर्वाचन हुन नदिनु नै एकमात्र विकल्प हुन सक्छ। दरबारका केही समर्थकहरू हिंसाको प्रयोग गर्न पनि पछि नहट्ने र “लोकतान्त्रिक कू” द्वारा सात दलको सरकारलाई बढारेर फर्काउने आफ्ना चाहना चर्को स्वरले प्रसारित गर्दैछन्।

४. शान्ति प्रक्रियाको अवस्था

क) समावेशी प्रक्रिया?

शान्ति प्रक्रियाको सफलताका लागि नेपालको लोकतन्त्रलाई बढी समावेशी बनाउनु अनिवार्य भएको छ। यसको अर्थ पहिले प्रतिनिधित्वबाट बञ्चित धेरै समूहहरूको सहभागिता पार्टी, सरकार र राष्ट्रिय प्रतिष्ठानहरूमा बढाउनु हो। त्यस्ता समूहहरूमा महिला, क्षेत्रीय र जनजातीय समुदायहरू, केही जात समूहहरू आदि पर्दछन्। राजनीतिक संरचनालाई बढी समावेशी बनाउने काम संविधानसभाको हो। तर त्यस निकायमा प्रतिनिधित्व प्राप्त गर्ने आवश्यकता र मूल मुद्दाहरूलाई कार्यसूचीमा राख्ने कुराले विरोध, आन्दोलनहरू र मागहरूलाई निम्त्याएका छन्।

^{२१} राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीका अध्यक्ष पशुपतिशमशेर राणाले चुनाव तोकिएको समयमै हुनुपर्ने बताएका छन् तर शान्ति सुरक्षा स्थापना गर्न नसकेकोमा भने सरकारको आलोचना गरेका छन्। “Republic before CA poll impossible: Paudel: Without republic, polls mere imagination: Dr. Bhattarai”, *The Rising Nepal*, ८ सेप्टेम्बर २००७। राष्ट्रिय जनशक्ति पार्टीका अध्यक्षले पनि यस्तै मनसायको अभिव्यक्ति दिएका छन्। “Thapa urges parties to follow pact”, *The Rising Nepal*, १२ सेप्टेम्बर २००७।

^{२२} उदाहरणका लागि प्रधानमन्त्री कोइरालाले कृष्णाष्टमीका दिन राजालाई सुरक्षा प्रदान गर्न इन्कार गरे। सेप्टेम्बरका दिन पाटनको कृष्ण मन्दिरमा आयोजित मूल समारोहमा राजाको सट्टा आफैँ सहभागी भए।

१. तराई

जनसङ्ख्याको लगभग आधा भाग बसोबास गर्ने तराई क्षेत्र मुलुकको सबभन्दा जटिल मुद्दा बनेको छ।^{२३} तराई मूलका मधेसी समुदायका लामो समयदेखि रहिआएको पीरमर्काहरूलाई जुन प्रकारले रौंकिन दिइयो त्यसले शान्ति प्रक्रिया सञ्चालन गरिरहेका ठूला दलहरूको आम कमजोरीलाई दर्शाएको छ। सन् २००७ को जनवरी-फेब्रुअरीमा तराईमा आन्दोलन चर्किएपछि पनि त्यति बेला मधेसको सबभन्दा चर्चित नयाँ राजनीतिक समूह मधेसी जनअधिकार फोरमसँग गम्भीर वार्ता गर्न सरकारलाई महिनौँ लाग्यो।^{२४} सरकारी वार्ता टोलीले ३० अगस्तमा गएर मात्र फोरमसँग २२ बुँदे सहमति गऱ्यो। त्यसमा आन्दोलनका क्रममा मारिएका व्यक्तिका परिवार र घाइते भएकाहरूलाई क्षतिपूर्ति दिने सहमति भएको थियो। त्यसै सहमतिअन्तर्गत मधेसी जनअधिकार फोरमलाई पूर्ण समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली जस्ता मागहरू छाड्न र तराईको सिट सङ्ख्या नबढाउने कुरा मात्रै पनि बनाइएको थियो।

मधेसी जनअधिकार फोरमसँगको सहमतिले निर्वाचनमा जानको निम्ति मूलधारका दलहरूबीच मतैक्यताको सम्भावनालाई देखाएको छ। साथसाथै त्यसले मधेसी आन्दोलनकारीमाझ आपसमा गम्भीर असहमति पनि पैदा गरेको छ। मधेसी जनअधिकार फोरमका थुप्रै केन्द्रीय सदस्यहरूले त्यस सहमतिको विरोध गरेका छन् र पार्टी नेता उपेन्द्र यादवबाट अलग्गिएका छन्। सरकारी वार्ता टोलीको सदस्य रहेको नेकपा (माओवादी) ले पनि यसको विरोध गरेको छ।^{२५} अर्कातिर उग्र समूहहरूले हिंसा जारी राखेका छन् र त्यस्तो हिंसामा अन्य साना समूहहरू पनि मिसिएका छन्।^{२६} सरकारसँग सहमति गरेपछि उपेन्द्र यादवले संविधानसभाको चुनावको पक्षमा दहोसँग बोलेका छन् र आफ्ना समर्थकहरूलाई परिचालित गरेका छन्। त्यसो गरेर मधेसी जनअधिकार फोरमसँग एउटा निश्चित स्तरको सङ्गठन र स्रोतहरू छन् भन्ने देखाएका छन्। तर तराईमा फोरम एकमात्र नयाँ खेलाडी हुने सम्भावना कम छ। मूलधारका दलहरूमा रहेका वरिष्ठ मधेसीहरू नयाँ क्षेत्रीय दल दर्ता गर्ने योजनासहित अगाडि बढ्न सक्छन्।^{२७}

^{२३} विस्तृत जानकारीका लागि हेर्नुहोस् क्राइसिस ग्रुप रिपोर्ट, *हिंसाको तापमा तराई*, माथि उल्लेखित।

^{२४} तराईको तरल अवस्थाका कारण वार्ता रोकिएको थियो। किनभने मधेसी जनअधिकार फोरमका नेताहरूलगायत कसैलाई पनि मधेसमा कसको बढी जनसमर्थन छ भन्ने कुरामा यकिन थिएन।

^{२५} “MRPF ‘ousts’ Chairman Yadav”, *The Kathmandu Post*, ३ सेप्टेम्बर २००७; “21 out of 27 central members support Yadav. MPRF expels Biswas, three others”, *The Kathmandu Post*, ७ सेप्टेम्बर २००७।

^{२६} सबभन्दा सङ्गठित र प्रभावशाली समूह मानिएको जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चाका दुवै गुटहरूमा थप विभाजन भएको सुन्नमा आएको छ। मधेसी टाइगर्स जस्ता अन्य ससाना समूहहरूले हडताल, विरोध जुलुस र तोडफोडहरू स्थानीय तहमा गर्ने गरेका छन्। ठूला समूहहरूबारे जानकारी लिन हेर्नुहोस्, क्राइसिस ग्रुप रिपोर्ट, *हिंसाको तापमा तराई*, माथि उल्लेखित।

^{२७} यस्तो दल स्थापना गर्न महिनौँदेखि अनौपचारिक छलफलहरू चलिरहेको भए पनि छलफलका सहभागीहरूबीच रहेको व्यक्तिगत तथा राजनीतिक मतभिन्नताहरूले गर्दा र स्थापित दलहरूबाट बाहिरिन वरिष्ठ राजनीतिज्ञहरू हिचकिचाएका कारण नयाँ दल गठन हुन सकिरहेको छैन। त्यस्तो समूहका प्रतिनिधिहरू नयाँ दल खोल्ने आफ्नो मनसाय उपर छलफल गर्न निर्वाचन

२. सीमान्तीकृत समुदायहरू

नेपालका थुप्रै जनजाति समूहहरू जातिगत आधारको समानुपातिक प्रतिनिधित्वका निम्ति बल गरिरहेका छन्। झन्डै ७० ओटै समूहहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने छाता सङ्गठन आदिवासी जनजाति राष्ट्रिय महासङ्घले त्यसका निम्ति सरकारलाई दबाव दिइरहेको छ। यसले अन्तरिम संविधानमा संशोधन गरेर जातीय स्वायत्ततामा आधारित सङ्घीय गणतन्त्र सुनिश्चितता, जनजातिका राजनीतिक दलहरूमा लगाइएको प्रतिबन्ध फुकुवा र आदिवासीका भाषाहरू विरुद्ध गरिएको भेदभावको अन्त्य गर्ने माग गरेको छ।^{२८} उनीहरूका मागप्रति ठूला दलहरूले उदासीनता देखाएकोले महासङ्घले “एकीकृत समाधानसहित अधि बढ्न र आदिवासी, मधेसी, दलित, महिला तथा अन्य आन्दोलनरत समूहहरूले उठाएका मुद्दाहरूमाथि साझा दृष्टिकोण विकास गर्न” गोलमेच सम्मेलनका लागि आह्वान गर्दै २६ फेब्रुअरी २००७ मा सरकारी वार्ता टोलीसमक्ष औपचारिक रूपमा मागपत्र बुझाएको थियो।^{२९}

शृङ्खलाबद्ध विरोध प्रदर्शन र दस पटकको वार्तापछि ७ अगस्तमा २० बुँदे सहमति गरिएको थियो।^{३०} त्यस सहमतिबाट बहुमतका आधारमा चुनिने २४० सिटहरूलाई “समानुपातिक प्रतिनिधित्व”मूलक बनाउन सरकार सहमत भयो, सरकारले ५९ ओटा आदिवासी समूहहरू सबैको कम्तीमा एक जना प्रतिनिधि संविधानसभामा पठाउन पाउने ग्यारेन्टी गन्यो र राज्यको पुनर्संरचनाका निम्ति एउटा आयोग बनाउने वचन दियो। सहमतिका अन्य बुँदाहरूमा स्थानीय भाषालाई मान्यता दिने प्रतिबद्धता, भविष्यमा तय गरिने नीतिहरूमा विस्तृत परामर्शका लागि एउटा संयन्त्रको निर्माण र आदिवासी जनताको अधिकारका बारेमा संयुक्त राष्ट्रको घोषणा जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय मानक अपनाउने कुराहरू छन्।

यस सम्झौताले शान्ति प्रक्रियाको ढाँचालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ। प्रतिनिधित्वको वैधानिकताबारे प्रश्न उठाउन सकिने एउटा समूहसँग निजी बन्दोबस्त मिलाइए जस्तो गरी त्यस सहमतिलाई टुङ्ग्याइएको थियो। त्यसमा थुप्रै प्रावधानहरू जानाजान अस्पष्ट छोडिएका थिए र तिनको परिपालना गरिने कुनै छोट्टै देखाइएको थिएन। त्यस सहमतिमा आफ्नो मन्त्रीले हस्ताक्षर गरेको हसौँपछि प्रधानमन्त्रीले त्यसबारे आफूलाई कुनै जानकारी नभएको बताएका थिए। सङ्घीय लिम्बूवान राज्य परिषद्, खम्बुवान राष्ट्रिय मोर्चा र ताम्सालिङ स्वायत्त राज्य समिति जस्ता बढी उग्र आन्दोलनकारी सङ्गठनहरू बृहत्तर स्वायत्तताका लागि दबाव दिइरहेका छन् र संविधानसभाको चुनाव

आयोग पनि पुगे। निर्वाचनका लागि दल दर्ता गर्ने म्याद सकिए तापनि आयोगले नयाँ दल गठन भएको खण्डमा त्यसलाई दर्ता गर्न सक्ने स्थिति देखिन्छ। क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, काठमाडौं, सेप्टेम्बर २००७।

^{२८} प्रेस विज्ञप्ति, NEFIN, २३ डिसेम्बर २००६, www.nefin.org.np.

^{२९} NEFIN ले पूर्ण समानुपातिक प्रतिनिधित्वमूलक पद्धतिअनुरूप संविधानसभाको निर्वाचन हुनुपर्ने र जातिगत, भाषागत तथा क्षेत्रीय बाँडफाँडमा आधारित आत्मनिर्णयको अधिकारसहितको सङ्घीय प्रणालीको सरकार अन्तरिम संविधानमा नै उल्लेख हुनुपर्नेमा जोड दिएको छ। ५ मार्च २००७ मा सरकारी वार्ता टोलीलाई बुझाइएका मागहरू www.nefin.org.np मा हेर्न सकिन्छ।

^{३०} सम्झौताको अङ्ग्रेजी अनुवाद <http://nefin.org.np/content/view/231/1>

प्रक्रियालाई विरोध गर्ने चुनौती दिंदैछन्।^{३१} यसैबीच पिछडिएका अन्य समूहहरू, जस्तै दलित र परम्परागत रूपमा यौन व्यवसाय गर्दै आएका बादी समुदायका महिलाहरू उचित प्रतिनिधित्वका निम्ति सङ्घर्ष गरिरहेका छन्।^{३२}

३. महिला

द्वन्द्वले महिलाका मुद्दाहरूलाई अगाडि ल्याइदिएको छ। यसबारे केही सङ्गठित अभियान पनि नचलेका होइनन्, तापनि ठोस उपलब्धिहरू भने थोरै हात लागेका छन्।^{३३} तत्कालको चुनौती भनेको संविधानसभामा महिलाहरूको यथोचित प्रतिनिधित्व गराउनु हो। साथै महिला अधिकारबारे भाषणमा सीमित दलहरूको प्रतिबद्धतालाई व्यवहारमा लागू गर्नु हो। निर्वाचनसम्बन्धी कानूनले संविधानसभाको निर्वाचन निम्ति महिला उम्मेदवारीलाई उल्लेख्य सङ्ख्यामा बढाएको छ। त्यसअनुसार दुवै प्रणालीको निर्वाचनमा ३३ प्रतिशत उम्मेदवार महिलाको हुनुपर्ने र समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीबाट चुनिने उम्मेदवारहरूमा ५० प्रतिशत महिलाहरू हुनुपर्ने व्यवस्था छ।^{३४} तर यतिले मात्रै अरू बाँकी मुद्दाहरूलाई व्यवहारमा सम्बोधन नगर्न सक्छ। विभिन्न महिला समूहले र विधायकहरूले मिलेर खासखास मुद्दाहरूमा प्रभावकारी ढङ्गले संयुक्त अभियान सञ्चालन गरेका छन्। तर आफूभित्रको विखण्डन, राजनीतिक र संस्थागत प्रतिद्वन्द्विता र खासगरी गैरसरकारी संस्थाको ठूलो क्षेत्रमा आर्थिक स्रोत जुटाउनका लागि हुने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाले तिनका प्रयत्नहरू कमजोर हुँदै आएका छन्।

संविधानसभामा महिला प्रतिनिधित्व बढ्ने पक्का भएको र नेकपा माओवादीका ७३ जना सांसदहरूमध्ये २९ जना महिला नियुक्ति भएपछि अन्तरिम व्यवस्थापिकामा फेरिएको सन्तुलनले महिला अभियानमा लाग्नेहरूलाई केही उत्साह प्रदान गरेको छ।^{३५} तथापि धेरैजसो चाहिँ दलहरूले आफ्नो सङ्गठनात्मक संरचना फेर्नु भन्ने

^{३१} “Limbuwan, Khumbuwan Ready for Talks”, *The Kathmandu Post*, ६ सेप्टेम्बर २००७।

^{३२} उदाहरणका लागि हेर्नुहोस् “Badi women stage sit-in at ministers’ quarters”, *Kantipur Online*, ८ सेप्टेम्बर २००७।

^{३३} उदाहरणका लागि नेपाल नागरिकता ऐन २००६ ले पहिलो पटक आमाको नामबाट पनि नागरिकता पाउन सकिने आधारलाई मान्यता दियो। “Citizenship through mom possible”, *The Kathmandu Post*, ३१ मे २००६।

^{३४} संविधानसभा सदस्य निर्वाचन ऐन (२००७) ले समानुपातिक प्रतिनिधित्वमूलक पद्धतिअन्तर्गत महिलाहरूका लागि २४० सिटहरूमध्ये ५० प्रतिशत सिट छुट्याएको छ र समग्रमा जम्मा ३३ प्रतिशत उम्मेदवार महिला हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। (वास्तविकता केलाएर हेर्दा यदि दलहरूले महिलाहरूलाई जित्र असम्भव क्षेत्रहरूका टिकट दिएका खण्डमा संविधानसभामा महिला प्रतिनिधित्व २२ प्रतिशतकै हाराहारीमा मात्र हुन जान्छ।

^{३५} अन्तरिम विधायिकामा ५७ जना महिला प्रतिनिधिहरू छन्। त्यसको अर्थ हो पाँच जना विधायकमा झन्डै एक जना विधायक महिला पर्न जान्छ। विगतका संसदहरूका तुलनामा महिलाको यस अनुपातलाई धेरै राम्रो मान्नपर्दछ। यसभन्दा अघि तल्लो सदनमा महिला सहभागिता ६ प्रतिशतभन्दा बढ्ता थिएन भने माथिल्लो सदनमा ५ प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र थियो। हेर्नुहोस् “Unequal Citizens: Gender, Caste and Ethnic Exclusion in Nepal – Summary”, DFID/World Bank, काठमाडौं, २००६, पृ. ३०।

कुरामा शङ्कालु नै छन्। द्वन्द्वले सामाजिक संरचना र महिलाको भूमिकालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा अवश्य परिवर्तन ल्याएको छ। तर आफूलाई महिला अधिकारको अग्रपङ्क्तिका योद्धा ठान्ने नेकपा (माओवादी) ले समेत आफ्नै दलभित्र महिलाहरूलाई साँचो अर्थमा निर्णायक शक्ति प्रदान गर्न बाँकी नै देखिन्छ। मधेसी र जनजाति महिला जस्ता थुप्रै जातीय तथा क्षेत्रीय समूहहरूले संविधानसभाको निर्वाचनमा महिलाहरूको उच्चस्तरीय सहभागिता र प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गराउन अभियान थालेका छन्।^{३६}

ख) न्यायमाथि शान्ति हावी?

शान्ति र न्यायको लक्ष्यका बीच कहिलेकाहीं उत्पन्न हुने बेमेलको तनावले सरकारमा रहेका दलहरूलाई पिरोलेको देखिँदैन। वृहत् शान्ति सम्झौताप्रति प्रतिबद्धता र न्यायप्रति ओठेभक्ति देखाएर पनि राजनीतिक स्वार्थले सधैं प्राथमिकता पाउँदै आएको छ। सङ्क्रमणकालीन अवधिमा न्यायपालिकाभित्र व्यापक रूपमा फैलिएको विश्वासको अभावलाई सम्बोधन गर्न र दण्डहीनताको परम्परालाई तोड्न नसक्नाले सरकारको वैधतालाई क्षति पुगेको छ।

बलजपती बेपत्ता पारिएका सयौं घटनाहरूलाई सुल्झाउने काममा कुनै प्रगति भएको छैन।^{३७} “सत्य र मेलमिलाप आयोग” स्थापनाबारे मस्यौदा गरिएको विधेयकले आम क्षमादान दिने राजनीतिक नेताहरूको स्वार्थपूर्ति गर्‍यो, तर मानवअधिकारवादी कार्यकर्ताहरूले त्यसको विध्वन्सापी भर्त्सना गरेका थिए। त्यो मस्यौदा तयार गर्दा उनीहरूसित कुनै सरसल्लाह पनि गरिएको थिएन। राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगमा सदस्यहरू नियुक्त गर्न ढिलाइ भएकोमा त्यसबाट मानवअधिकार निगरानी गर्ने निकायको स्वाधीनतासम्बन्धी पेरिस सिद्धान्तमा खलल पुगेको भनी तीव्र आलोचना भएको थियो।^{३८}

विद्यमान न्यायपालिकाप्रति विश्वास नभएकोले वृहत् शान्ति सम्झौतामा प्रतिज्ञा गरेअनुरूप माओवादीहरूले समानान्तर न्याय संयन्त्र भङ्ग नगरेको बताउँछन्। उनीहरूले जनअदालतहरू कायमै राखेका छन् र त्यसमाथि वाई.सी.एल.का कार्यकर्ताहरूलाई लगाएर अपराधका अभियोगीहरूलाई थुन्ने पनि गरेका छन्। अस्थायी सैन्य शिविरमा राखिएका लडाकाहरूको प्रमाणीकरणमा अड्को थाप्नुको मतलब के हो भने उमेर नपुगेका नाबालिग लडाकाहरूको पहिचान गरी

^{३६} मधेसी महिलाहरूको राष्ट्रिय सम्मेलन चितवनमा १४ देखि १७ अगस्तसम्म चलेको थियो।

^{३७} अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस समितिका अनुमानअनुसार बेपत्ता पारिएकाहरूमा जम्मा १०४२ छन्। वृहत् शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर गरिएको ६० दिनभित्र दुवै पक्षले बेपत्ता पारिएकाहरूका अवस्थाबारे जानकारी दिने प्रतिबद्धता सम्झौतामा गरिएको भए तापनि सो मिति टरेर जानेबाहेक अरु काम हुन सकेन। १ जून २००७ मा सर्वोच्च अदालतले छानविन आयोग गठन गर्नुपर्ने आदेश दिएको थियो तर त्यस्तो आयोग बन्न बाँकी छ।

^{३८} पेरिस सिद्धान्तले विशेषतः मानवअधिकारको संरक्षण तथा संवर्द्धनका लागि राष्ट्रिय स्तरको निकायको स्थिति र कार्यान्वयनसम्बन्धी सिद्धान्तहरूलाई जनाउँदछ, जसलाई संयुक्त राष्ट्रको २० डिसेम्बर १९९३ मा बसेको साधारण सभाले अनुमोदन गरेको थियो। राष्ट्रिय मानवअधिकार निकायहरूमा स्वतन्त्रता र सत्यनिष्ठ जस्ता गुणहरू हुनुपर्ने कुरा यस सिद्धान्तअन्तर्गत उल्लेख गरिएको छ। विस्तृत जानकारीका लागि www.unhcr.ch मा हेर्नुहोस्।

उनीहरूलाई शिविरबाट हटाउन र पुनःस्थापना गर्ने काम बाँकी नै छ। प्रमाणीकरणपछि त्यस्ता नाबालिगहरूलाई हटाइनेछ। अन्तरिक रूपले विस्थापितहरू माओवादीको त्रासले अझै आफ्नो घर फर्किन सकिरहेका छैनन्।

ग) सुरक्षा क्षेत्रको सुधार

सुरक्षा क्षेत्रको भविष्य शान्ति प्रक्रियासम्बन्धी सहमतिको मुटु हो तर सेनाले कुनै पनि संरचनागत सुधारबारेको छलफललाई रोक्दै आएको छ र मूलधारका राजनीतिक दलहरू पनि यस मुद्दालाई थाँती राख्न पाएकोमा खुसी नै छन्। नेपाली सेनाका प्रमुख रुक्माङ्गद कटुवाल बारम्बार प्रजातान्त्रिक प्रक्रियाप्रति आफ्नो संस्था प्रतिबद्ध रहेको कुरा दोहोर्‍याइरहन्छन्, तर सेना स्वशासित छ र प्रजातान्त्रिक प्रणालीको वास्तविक नियन्त्रणभन्दा बाहिर छ। सेना राजनीतिप्रति सशङ्कित छ, किनभने राजनीतिले सेना आफूलाई पाखा लगाएको ठान्छ र आफ्नो मूल्य प्रणालीप्रति खतरा भएको ठान्छ। मुख्य गरेर भारत र संयुक्त राज्य अमेरिका जस्ता शक्तिशाली अन्तर्राष्ट्रिय खेलाडीहरू अझै पनि सेनालाई माओवादीबाट हुन सक्ने सत्ता कब्जाबाट अथवा सरकार पूरै असफल भएको अवस्थाबाट जोगाउने अन्तिम कवच मान्दछन्। तत्काल कुनै पनि सुधारको विरुद्ध उनीहरूले देखाएका अडानले गर्दा सेनालाई परम्परागत एवं रुढिवादी जर्नेलहरू प्रोत्साहित भएका छन्।

हुन त औपचारिक तवरमा सेनापति प्रधानमन्त्रीप्रति उत्तरदायी छन्। तर सेनामाथि प्रजातान्त्रिक नियन्त्रण गर्ने कुनै संरचना छैनन्। सैनिक मामिलामा रक्षा मन्त्रालय रबर छापभन्दा बढी केही होइन। त्यही मन्त्रालय पनि सचिवविहीन छ। प्रधानमन्त्रीले नै रक्षा मन्त्रालयको जिम्मेवारी पनि लिएका हुनाले यो मन्त्रालय कुनै मन्त्रीको रेखदेखभित्र पर्दैन। एउटा दातृसंस्थाले सेनाको पूर्वाधार विकासका लागि प्रदान गरेको आर्थिक सहयोगको बिलकुलै उपयोग हुन सकेन, किनभने मन्त्रालयले त्यस निमित्त चाहिने सरकारी योगदान जुटाउन चाहेन। राष्ट्रिय सुरक्षा परिषद्को अस्तित्व कागजमा मात्र सीमित छ र सुरक्षा क्षेत्रको सुधारबारे वृहत् शान्ति सम्झौताअनुरूप खडा भएको समितिको बैठक एक पटक मात्र बसेको छ। मूलधारको एक दलका सदस्यले त्यस समितिबाट राजीनामा गर्ने कुरा निकालेको थिए। सेनासम्बन्धी छलफलको सहजीकरणका लागि दक्ष प्राविधिक विशेषज्ञ उपलब्ध गराउने दातृसंस्थाको प्रस्तावबारे नेकपा (माओवादी) मात्र उत्सुक देखिएको थियो।^{३९}

हतारमा र बुद्धि नपुर्‍याई गरिने सुधार ठीक होइन। राजनीतिक अस्थिरता र कमजोर सुरक्षा स्थिति भएको अहिलेको अवस्थामा सेनाजस्तो सवैभन्दा ठूलो सुरक्षा निकायलाई हुँडलेर फाइदा हुनसक्ने। तथापि बडो विचार पुर्‍याएर सन्तुलित ढङ्गबाट अगाडि बढाइएको शान्ति प्रक्रियाको एक महत्त्वपूर्ण अङ्ग सुरक्षा क्षेत्रको सुधार हो र यसमा कुनै सुधार नहुनाले यो आफैमा अस्थिरताको कारक सिद्ध भइरहेको छ। शिविरहरूमा बेचैनीसाथ रहेका माओवादी लडाकाहरू आफ्नो भविष्य सुरक्षित छ भन्नेमा दुःख हुन चाहन्छन् र

^{३९} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, पश्चिमी कूटनीतिज्ञ, काठमाडौं, अगस्त २००७।

उनीहरूका कमन्डरहरू पनि शान्ति सम्झौताअन्तर्गत भएका मूलभूत समझदारीहरूलाई पन्छाउन खोजिएको छैन भन्ने कुराको थप आश्वासन खोजिरहेछन्। वास्तवमा अनमिनले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरेर जाने कुरा पनि यस प्रक्रियाको सफलतामा निर्भर छ। यसको अभावमा “हतियार र सेनाको व्यवस्थापन” अधुरो रहनेछ। यसले माओवादी जनसेनालाई यता न उताको अवस्थामा पार्नेछ र उनीहरूले चाहेमा आफ्ना हतियार फेरि लिएर क्याम्पबाट बाहिरिनेछन्।

सेनाले दरबारसँगको घनिष्ठ सम्बन्धलाई घटाउँदा नै आफ्नो भलाइ छ भन्ने नबुझेको होइन। तर संविधानसभाको प्रक्रिया (यसबाट माओवादी पराजित हुने पक्का नभएसम्म) बाट आफ्ना स्वार्थहरूलाई गम्भीर धक्का पुग्ने ठान्दछ। चुनाव सफल भएको अवस्थामा सेनामा प्रजात्रिक सुधार ल्याउने कामलाई रोक्ने बहाना हराउँछ। सामान खरिद कार्यमा रहेको सेनाका जर्नेलहरूको पकड पनि खुकुलो हुनेछ। माओवादी लडाकाहरूलाई सेनामा समाहित गर्नुपर्ने दबाव पनि बढ्नेछ। सँगसँगै धान्नै नसकिने सङ्ख्यामा रहेका सेनाको सङ्ख्या पनि कटौतीमा पर्नेछ। सेना आफ्नो शक्तिलाई राजनीतिक हस्तक्षेपको सिकार हुन दिन चाहँदैन र आफ्नो भित्री स्वार्थको रक्षा गर्न चाहन्छ। त्यसलाई रक्षा गर्ने क्रममा यदि राजतन्त्रको संरक्षण गर्नुपर्ेमा, माओवादीलाई कमजोर पार्न पाएमा र त्यसमाथि अन्तर्राष्ट्रिय समर्थन मिलेमा धेरै जर्नेलहरू अगाडि बढ्न सहर्ष तयार हुनेछन्।

घ) नयाँ नेपाल कि उही पुरानै ताल?

सफल निर्वाचनले देशलाई नयाँ परिस्थितिको अप्ठेरो राष्ट्रिय सङ्क्रमणको चरणमा पुऱ्याउनेछ। हुन त सबै दलहरूले “नयाँ नेपालको निर्माण” को रटान लगाइरहेछन्। तर तिनमध्ये धेरैजसो राज्य संरचना र राष्ट्रिय पहिचानमा सारपूर्ण परिवर्तन ल्याउने कुरामा सतर्क छन्। निर्वाचनपछिको शक्ति सन्तुलन कस्तो होला भन्ने चिन्ताले निर्वाचन हुनुअघिको उनीहरूको भनाइ र गराइलाई निर्धारित गर्नेछ। निर्वाचनले ठूला पार्टीहरूको विधायकहरूको सङ्ख्या घटाउन सक्ने जोखिम त छँदैछ सिटको नयाँ समीकरणले विरोधीहरूसित तालमेल राखिराखुपर्ने बाध्यता नरहन सक्छ र कति पार्टी त पूरै पत्ता साफ पनि हुन सक्नेछन्।

निर्वाचन र संवैधानिक दुवै प्रक्रियाहरूमा राजनीतिक खेलाडीहरूबीच आपस्तमा उच्च तहको विश्वास आवश्यक पर्छ र जनविश्वास पनि हुनुपर्छ। बृहत् शान्ति सम्झौता भए लगत्तै त्यस्तो विश्वासको निर्माण गरिनुपर्थ्यो, तर त्यो भएन र धेरै क्षेत्रमा यसको हास हुँदैछ। सरकारबाट माओवादी हट्नाले संविधानसभालाई अगाडि बढाउने वातावरण बनाउन झनै कठिन भएको छ। जिम्मेवारी र अनुगमानको संरचना नहुनाले संवैधानिक प्रक्रिया यसै पनि कमजोर छन्। यी राजनैतिक सहमति र दैनन्दिनको अन्तरपार्टी सहयोगमा भर पर्ने कुराहरू हुन्। राजतन्त्रबाहेक सङ्घीयताको कार्यक्षेत्र, सुरक्षा क्षेत्रको सुधार, धर्मनिरपेक्षताको परिपालना र भूमिसुधार (विशेष गरेर तराईमा) आदि सबै विषय संवेदनशील छन्, जसले थप विभाजन र बहिष्कारलाई निम्त्याउन सक्नेछ।

५. अन्तर्राष्ट्रिय भूमिका

अनमिन। राष्ट्रसङ्घीय मिसन (अनमिन) ले माओवादी तथा उनीहरूका विरोधीहरूको आलोचना बेहोरिसकेको छ र यसले पाएका जिम्मेवारीहरूलाई पूरा गर्ने र त्यसका साथै राजनीतिक प्रक्रियामा संलग्नता बढाउन गरिएको माग पूरा गर्ने चुनौतीको सामना गर्नुपरिरहेको छ। निर्वाचन तोकिएको समयमै पूरा भए पनि यसको कार्यकाल निश्चित रूपमा बढ्नेछ। अर्थेक नभए पनि सेना र हतियार अनुगमनको काम अन्य निकायले गर्न सक्ने कुरै होइन। न भारत न चीन नै यसको जिम्मेवारीमा अभिवृद्धि भएको हेर्न रुचाउँछन्। तर यसले छिटो र छरितो तरिकाले आफ्नो काम सक्न पाएमा सुरक्षा क्षेत्रसम्बन्धी मुद्दा उपर छलफल चलाउने अझ ठूलो भूमिका यसले खेल्न पाउनेछ। सार्वजनिक तवरमा यसले घोचपेच नपाएको होइन (जनताको दृष्टिमा ठूलो बजेट भएर पनि खासै उपलब्धि देखाउन नसकेको कारणबाट)। तर अनमिनले प्रमुख राजनीतिक खेलाडीहरूको विश्वास आर्जन गर्न र त्यसलाई थेरिगात्र सकेको छ। यस विश्वासलाई अनमिनले आफूले पाएका जिम्मेवारी पूरा गर्नमा बुद्धिमत्तासाथ उपयोग गर्न सक्नेछ। तर दलहरू आफूले सृजना गरेका समस्याको दोष यसका टाउकामाथि थोपर्न पनि सक्नेछन्, जसप्रति यसले होसियार रहनुपर्नेछ। जिम्मेवारीहरू पूरा गर्दाखेरिका अप्ठ्याराहरू आफ्ना ठाउँमा छँदैछन्, त्यसबाहेक अनमिन आफ्नो कार्यसम्पादनमा कति हदसम्म सफल हुन्छ त्यो राजनीतिक सन्दर्भमा भर पर्ने कुरा हो, जसलाई अनमिनले बदल्न सक्दैन। यस अर्थमा अनमिनको भूमिकाप्रति पुनर्विचार गरिनु आवश्यक छ। अन्य तेस्रो तटस्थ पक्षको अभाव भएको र धेरै प्रमुख राजनीतिक मुद्दाहरूमा गतिरोध उत्पन्न भएको बेला राष्ट्रको मध्यस्थतामा छलफल चलाउन पार्टीहरूलाई गरिएको आह्वान अझै बलियो हुन सक्ने सम्भावना पनि नभएको होइन।

भारत। दिल्लीले शान्ति प्रक्रियामा दहो सहयोग निरन्तर गरिरहेको छ। निर्वाचन गराउनलाई राजनीतिक नेताहरूको अनिच्छा देखेर वाक्क भएका राजदूत शिवशङ्कर मुखर्जीले ठाडो भाषामा वैधानिक विकल्प नभएको विचार सार्वजनिक रूपमा व्यक्त गरेका थिए। उनकै विचारलाई निकै जना भारतीय राजनीतिज्ञ तथा कूटनीतिकहरूले यहाँ आएर अघि बढाउनाले त्यसको केही प्रभाव देखिनमा आयो, यद्यपि भारतको त्यस कार्यलाई माओवादी तथा राजावादीहरूले भारतको बलमिचाइ भन्दै विरोध पनि गरेका थिए।^{४०} सरकार मधेसी जनअधिकार फोरमसित टेबुलमा बस्न राजी भएपछि दिल्लीले त्यति बेला फोरम र अन्य मधेसी समूहहरूलाई निर्वाचन प्रक्रियामा सहभागी हुन दबाव बढाएको थियो। भारतको यो नीति उनीहरूको घरेलु राजनीतिक सहमतिमा आधारित रहेको छ। अनि यस नीतिका आलोचकहरू ज्यदै थोरै छन्। (नेपाल सार्वजनिक र राजनीतिक एजेन्डाका रूपमा उनीहरूको उच्च प्राथमिकतामा विरलै पर्दछ।)

^{४०} भारतको स्वतन्त्रता दिवसका समारोहमा भारतीय राजदूतले वक्तव्य वक्तव्य दिएका थिए। हेर्नुहोस् “Indian envoy stresses the imperative of holding elections on time”, nepalnews.com, १५ अगस्त २००७।

राजनीतिक प्रक्रियाको सूक्ष्म व्यवस्थापन गर्ने बढ्दो प्रयासले गर्दा भारतलाई बढो जोखिमपूर्ण ठाउँमा पुऱ्याएको छ र यसअघिका चरणहरूमा शान्ति प्रक्रियालाई अघि बढाउन अन्तर्राष्ट्रिय तवरमा स्थापित रचनात्मक सहयोगलाई ओझेलमा पार्ने खतरा छ। धेरैजसो बाह्य खेलाडीहरूले भारतको क्षेत्रीय प्रभाव र नेपालसँगको भारतको विशेष सम्बन्धलाई मानेका छन्, तर उनीहरू के पनि अपेक्षा गर्दछन् भने त्यस्तो विशेष किसिमको भूमिका सहयोगी प्रकृतिको हुनुपर्छ, ठाडो दबाव दिने खालको होइन र त्यस सहयोगले गर्दा नेपालका जनता र उनीहरूका प्रतिनिधिहरूलाई देशको भविष्यको खाका कोर्न सघाउ मिलोस्। सन् २००५ फेब्रुअरीको शाही कूपछि भारतले त्यस्तो भूमिका राम्रोसित निर्वाह गर्‍यो, तर त्यत्तिकै भरमा उसले अहिलेको चुनौतीपूर्ण अवस्थामा यस्तो सल्लाह दिनहुँदैन जो छिमेकीको स्वाभाविक सरोकारको सीमाभन्दा पर गएको देखियोस् र गतिरोध हटाउन काम नलागोस्।

कूटनीतिज्ञ र दाताहरू। अन्य खेलाडीहरूमध्ये संयुक्त राज्य अमेरिका मात्रै बोली र व्यवहारमा एकपक्षीय देखिएको छ। शान्ति प्रक्रियालाई सघाउने बताउँदै अमेरिकाले सुरक्षा क्षेत्र सुधार र राजनीतिक दलको तालिम जस्ता गम्भीर कार्यक्रममा पैसा खर्च गरेको छ, तर नेकपा (माओवादी) लाई अलग्याएर। यसबाट शान्ति सम्झौताको मर्म र भावनाप्रति अमेरिकाको सम्मान नरहेको बुझिन्छ। यद्यपि अमेरिकी कूटनीतिकहरू माओवादीप्रतिको उनीहरूको दृष्टिकोण अपरिवर्तनीय नभएको बताउँदछन् र निजी तवरमा उनीहरू माओवादीहरूले मात्र होइन अरू शक्तिहरूले पनि आफ्नो व्यवहारमा परिवर्तन गर्नु आवश्यक रहेको स्वीकार्छन्।^{४१} चीनले जुन सरकार बन्यो त्यसैलाई निसङ्कोच समर्थन गर्ने पहिलेदेखि कै नीति अवलम्बन गर्दै आएको छ। पहिले बिलकुलै बहिष्कृत रहेका माओवादीहरू सरकारमा सामेल हुँदा पनि चीनले एक थोपा केही भनेन। त्यति हुँदाहुँदै पनि चीनले भित्रभित्रै आफ्नो सम्पर्क र प्रभाव राजनीतिक वृत्तहरूसँग मात्र होइन व्यापारिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा पनि बढाइरहेछ। प्रजातान्त्रिक सङ्क्रमणप्रति चीनको शान्त प्रतिक्रिया र दैनिक राजनीतिक खिचातानीबाट पर रहने उसको नीतिले चीनको प्रतिष्ठालाई बढ्न गएको छ।

विकास कार्यमा सहयोग नै अन्य धेरै देशहरूसितको सम्बन्धको केन्द्रबिन्दु रहँदै आएको छ र यस सङ्क्रमणले अप्ठेरा विकल्पहरू अधिल्लितर तेर्स्याइदिएको छ। वितरण प्रणाली र जिम्मेवारीपनमा सुधार नभएसम्म दाताहरू खाली चेकमा सही गरेर सरकारलाई सहयोग गर्न हिचकिचाइरहेका छन्। तर धेरैजसो दाताचाहिँ तत्कालै प्रभाव पार्ने र राजनीतिक प्रक्रियाको वैधानिकता बढाउन मद्दत पुराने खालको सहयोग गर्न चाहन्छन्। यस्तो सहयोग सरकारलाई बेग्ल्याएर गर्न सकिन्न। निर्वाचन अनुगमन गर्ने काममा भने सबैको आम सहमति र रचनात्मक योजना रहेको पाइन्छ। यस्तो अनुगमन गर्ने आन्तरिक क्षमता नभएको होइन। तैपनि निष्पक्ष र भयरहित वातावरण बनाउन अन्तर्राष्ट्रिय उपस्थिति आवश्यक छ भन्नेमा व्यापक सहमति रहेको देखिन्छ। सफल निर्वाचनले नेपाललाई द्वन्द्वबाट शान्तितर्फ एक कदम अगाडि बढाउनेछ। तर, यसको अर्थ विकास

कार्यमा पनि नेपाल त्यसरी नै अघि बढ्छ भन्नेचाहिँ होइन। यदि नेपालका राजनीतिक नेताहरू राज्यको पुनर्संरचना र राजनीतिलाई नयाँ आकार तथा स्वरूप दिन तयार भएका दाताहरूले आफ्नो प्राथमिकता र अभ्यासलाई पनि पुनः संयोजन गर्नुपर्ने हुन्छ।

६. निष्कर्ष

कुनै पनि प्रमुख दलसँग शान्ति प्रक्रियाको अर्को उपयुक्त विकल्प छैन। तर यस प्रक्रियाअन्तर्गत मिल्ने सहूलियतबाट उत्पन्न बेखुसीले राजनीतिक इच्छाशक्तिलाई कमजोर पारेको छ र यसले केही समूहलाई शान्ति प्रक्रिया विधोल्न प्रोत्साहित गरेको छ। माओवादीद्वारा सरकार परित्याग अनेकन् समस्याहरूको दोलें कुम्लामा स्पष्ट रूपमा देख्न सकिने एउटा समस्या मात्र हो। यदि जनआकाङ्क्षालाई नै निर्णायक कारक भइदिएको भए त्यसले निर्वाचन प्रक्रियालाई सुनिश्चित रूपमा अगाडि बढाउने थियो। सबै दलहरूले आफ्नो बोली र वचनअनुसार राष्ट्रिय एजेन्डाहरूलाई रूपान्तरित गर्ने थिए। तर धेरैजसो राजनीतिक नेताहरू आम विरोध प्रदर्शन र हिंसाको माध्यमबाट जनदबाव परेपछि मात्र प्रतिक्रिया देखाउँछन्। यस्ता प्रत्यक्ष दबावको अभावमा उनीहरूले ढिलासुस्ती गर्नेदेखि लिएर अनेक कुचाल खेलन सक्छन्। तर जतिसुकै चलाखीपूर्ण चाल खेले पनि त्यसले असफलताको झन् नजिक मात्र पुऱ्याउँछ। संविधानसभा चुनाव पर सारिनाले तुरुन्तै अनिष्ट भइनहाल्ला, तर त्यसको कुनै गतिलो वैकल्पिक योजना भने छैन। अन्य शक्तिहरू मौकाको ताकमा बसेका हुनेछन् त्यस्ता शक्तिहरूमा राजनीतिक महत्त्वकाङ्क्षा पालेका सैनिक अधिकृतहरू पनि हुन सक्छन्। माओवादीभित्रकै विद्रोही कमान्डरहरू पनि हुन सक्छन् वा गाउँघरका सानातिना सशस्त्र समूहहरू पनि हुन सक्नेछन्। तिनीहरूलाई प्रजातन्त्र र शान्तिबारे किञ्चित् मतलब हुनेछैन।

स्वतन्त्र र स्वच्छ निर्वाचन शान्ति प्रक्रियालाई बढावा दिने र दलहरूलाई वैधानिकता प्रदान गर्ने ठूलो शक्ति हुनेछ। तर निर्वाचन द्वन्द्वपछिको सङ्क्रमणकालको प्रथम चरणको समापन मात्र हुनेछ। निर्वाचनको वास्तविक महत्त्व के हो भने यो एउटा जटिल संवैधानिक प्रक्रियाको प्रारम्भ बिन्दु हुनेछ, जुन प्रक्रियाले शान्तिलाई सुदृढ पाउँदै राष्ट्रिय संस्थाहरूलाई पुनर्निर्माण गरेर देशलाई स्थायित्वको बाटोमा लगाउनेछ। संविधानसभाको मतदान नोभेम्बरमा तोकिएको मितिमा भए पनि वा स्थगित भए पनि परिवर्तनको पक्षमा रहेको जनचाहनालाई सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता भने ज्युँका त्युँ रहनेछ।

काठमाडौँ/ब्रसेल्स, २८ सेप्टेम्बर २००७

^{४१} क्राइसिस ग्रुपसँग अन्तर्वार्ता, काठमाडौँ, अगस्त २००७।